क्र० - ४3

यंत्रराज — तन्त्र

परि० सं० - 5 93

२3 - पूर्ण

४६

ॐश्रांभवि.५५

593

L०. यंत्र राज तंत्र

23-२०

श्रीमद्रत्नमूर्तये गणपतये नमः॥ ॥अथ परिभाषा॥ तत्र पंचांतर्गतेन खंडानि रेखाहतानि च यानि संति
तेषां संज्ञा प्रोच्यते। तत्र पंचरत्नकिरीटमस्तकोरत्नुरवलंबरत्नुः प्रोच्यते। तदाधारभूतधातुमयं कुण्डलं कुण्ड
लत्रं इत्युच्यते। किरीटस्य कुंडलत्रयाकृतं खलाख्यं इत्युच्यते। पंचरत्नकिरीटं सिंहासनाख्यं इत्युच्यते
। पंचरत्नजपत्रागारभूतं पत्रमाणाख्यं इत्युच्यते। अक्षांतःपत्रमान्तराख्यं इत्युच्यते। अथ पत्रभूर्धान्नाभिजास्त
म्राख्यं इत्युच्यते। पश्चिमस्यां दिशि ज्ञाहक जासनाख्यं इत्युच्यते च। तत्र कोष्ठकागारोपरि स्थपरिखाकारवृत्तेष स्थधि
कृत्यात्तत्र ३६० विभागाः संति ते च किरीटमस्तको दूर्ध्वरेखातः पश्चिमाभिमुखाः संति। तेषु पंच पंचांतरे
णापं चाद्यपोंकाले ख्याः एते च कोष्ठकागारस्य पृष्ठविभागे ऊर्ध्वरेखापूर्वापररेखासंपातेन चत्वारः
समकोणा भवंति। तत्र किरीटगतो याऽऽर्ध्वरेखास्ति तस्या अभिधानं द्युमध्यम्। एवं खमध्यसूत्राख्यं
द्वितीयमवलंबसूत्राख्यं च। पूर्वापररेखा पूर्वापरसूत्राख्यं इत्युच्यते। तत्र चत्वारः समकोणाः। तएव तु राम॰
र्याभिधाः संति। तत्र पूर्वक्षितिजाद्य पश्चिमक्षितिजाद्येकस्मिन्नंतरे नवति विभागाः कार्याः। तएव १

उन्नतोन्नताख्याः संति· अधस्य तुर्यद्वयमध्ये ऽभीष्टतुर्भेषायाकोष्ठकाः संति· अथाक्षांशापक्षे ऽभितो यन्त्रवृत्तानि
बहूनि संति परं चैककेन्द्राणि। मकरमेषककर्कीणां यन्त्रवृत्तानि त्रीण्येव ध्रुवः समानांतराणि संति। एतदु
न्नतपंत्तयंत्रे। यास्यपत्रे एतन्नैद्धोभ्यं वहिस्थं वृत्तं। अन्तस्थं मकरवृत्तम्। मेषवृत्तं तु मध्यस्थितमेव। अ
थास्मिन्नेव पत्रे याणि बहूनि वृत्तानि संति तेषां केन्द्रम् अक्षांशापत्रे केन्द्रे नास्ति। नाप्यमन्त्रे कुत्स्यले· तेषु का
निचिद्वृत्तानि संपूर्णानि कानिचित्खण्डानि संति· तेषां सर्वेषां वृत्तानां उन्नतांशाभिधानवृत्तमस्ति· तानि च
क्षितिजादुपरिस्थानि उन्नतवृत्ताभिधानानि संति। अधःस्थानि अधरांशकवृत्ताह्वयानि संति। सर्वे
षूत्तवल्येषु लघुवृत्तम् अध्यस्थं यस्य चिह्नमस्ति तत्खस्वस्तिकव्यादेनोच्यते। तत्रैव नवस्ते शांकमस्ति।
तेषेव बहिस्थं वृत्तं क्षितिजवृत्तं भवति। तत्र कस्मिंश्चिद्यक्षांशपत्रे संपूर्णं भवति कस्मिंश्चित्खण्डितं च।
अथाक्षांशापक्षे ऊर्ध्वधररेखापूर्वापररेखासंपातनतः समकोणा चतुष्कमस्ति। तत्रापि नवद्युतल्ल
तांन्नवृत्तम् अध्यचिह्नमानतो ऊर्ध्वधररेखा दिनार्द्धरेखाभिधाना भवति। खाद्देरेखाभिधा च नतोन्नत

वृत्तयेषु क्वचित्स्वसंज्ञालिखनमस्ति· क्वचिदंशाद्यंतरेण क्वचित्त्रिभिः क्वचित्षड्भिः। तत्र क्षितिजादधोभागेल
घुरेखाभिश्चापाकाराभिरूर्ध्वधररेखावधिषड्भागाः पूर्वतः षड्भागाः पश्चिमतश्च तुल्या एव कृताः। ते च
विषमहोराख्याः सन्ति· पुनस्तत्रापि ऊर्ध्वधररेखातः उभयपार्श्वे द्विनवतिसंख्योन्नतवलयके समक्रांति
पाश्विवृत्तानि संति नानादिगंशावृत्तानि भवंति। कस्मिंश्चिद्यंत्रे क्षितिजादधोभाग एव नतिकारूपंते। क्वचिद्वा
भयत्रः· अथ क्वचित्क्रांत्यापन्नेमेषवृत्तपूर्वापररेखासंपाततः· अधोभागे ऊर्ध्वधररेखावधि नवतिभागाः
सन्ति। क्वचिच्चोर्ध्वधररेखाक्षितिजवृत्तसंपातमवधीकृत्य मेषवृत्तपूर्वापरसंपातपर्यंतं मंशांकनमस्ति
। अथ भयंत्रे घाटकानां पंक्तित्रयं संपूर्णवृत्तमस्ति तत्क्रांतिवृत्ताभिधानम्। तत्र त्रिभिस्त्रिभिरंशांतरिते
यंत्रराजे क्रांतिवृत्तस्य मेषकराशिविभागास्त्रिभिरंतरिताः सन्ति· षड्भागांतरितेषड्भिरंतरिताः संति·
तस्मिन्नेव वृत्ते मकरादेः पञ्चिह्नं तन्मकरान्तनाम्नं भवति। तत्रांतर्नक्षत्राभिधानांकितनक्षत्रचंचवः राम:
सन्ति। तत्र नक्षत्रचंचुचिह्नानि क्रांतिवृत्तस्याभिसंति तेषां नक्षत्राणामुत्तरः· यानि च नक्षत्राणि २

कोंतिवृत्तादहिस्यानितेषांनक्षत्राणांदक्षिणान्नाराः॥ पंचमअस्यपत्रावस्थाउत्कीर्णभोनोपः कीलः समेरुकी
लाभिधोध्रुवकीलश्च। पंचमपत्रेतत्कीलमोतसछिद्रकर्णद्वयपुक्ताउन्नतांत्रावेधार्थंपापदिकाक्लिसाभुजप
द्देस्नुयते। कर्णेचसूचिकाग्राकत्नावप्युच्यते। मेरुकीलोमयपत्राउपरितिर्यक्कीलः अस्वमुखकीलाख्यो(
क्लि। अस्यचान्वर्थंनाम। मयपत्राउपरितिर्यक्कीलाधस्यलेपामुद्रिकाक्लिमालघुमुद्रिकाशब्देनोच्यते। मयपत्रे
कस्मिंश्चिस्स्यलेपउन्मुखस्तत्सत्तएवलघुकीलोक्लि। सभपत्रभागककीलश्चादेनोच्यते। भुजोपरिमाद्द
दत्तारेखांसंतितानाविषमहोरारेखाः सन्ति। अक्षांत्रापत्राणिमूलांतरवक्राद्भिन्नानिभिन्नानिभवंति। सूत्रांत
रेनचेतध्रुवकान्तरमेवभवति। नराअक्षांतापत्राणिभिन्नानिनभवंति। क्वचिद्ग्रंथएजे एकस्मिन्नपत्रेच
त्वारोविभागाः संतितेषुबहूनिवृत्तखण्डानिसन्ति। नानिचापानिएकस्मिन्चिह्नेसंपातानिकरिष्यन्ति॥(
पत्रपत्रवृत्तचतुर्थांशांवृत्तसंपातचिह्नंतत्रपूर्वरेखामेषाहोरात्रवृत्तचिह्नंतानिसर्वाणिपूर्वक्षितिजा
निसन्ति। क्षितिजवृत्तानिपदवामभागेस्यापपंतेनसन्तिर्यग्रेखा पूर्वापरारेखाभविष्यन्ति। ऊर्ध्वरेखा

रवस्वस्ति कुरेखा भविष्यति। कूचिघंत्रराजे भिन्नभिन्नविचारार्थं भिन्नानि भिन्नानि नामानि संति॥ ॥इतिप्र
थमोध्यायः॥ ॥अथ द्वितीयाध्यायः प्रारभ्यते॥ नवग्रहसूर्यस्य नक्षत्राणां चोन्नतांशानयनप्रकारो निरूप्य
ते। तत्र रवेरुन्नतांशानयनार्थं अवलंबं रज्जुं दक्षिणकरे धृत्वा यंत्रराजस्य पृष्ठविभागं स्वसन्मुखे कृत्वा य
न्त्रपृष्ठस्योपरितनरवण्डयोर्मध्ये एकं खण्डं सूर्यसन्मुखं कृत्वा भुजसंख्या आमध्योपयोपरितनकर्णं
नगीनसूर्यतेजः द्वितीयकर्णरंध्रमार्गेणावहिर्गतं स्यात्। पुनर्यष्टिमन्तरोपरि द्विकाचं चतुर्लग्नातितएवरवे
रुन्नतांशाः पूर्वरेखातः पश्चिमरेखातश्च पूर्वापरकपालीयाः स्युः॥ अथ चरात्रौ तारकाणामुन्न
तांशा अपेक्षिता भवंति। तदा यंत्ररा जमुन्नतं कृत्वा अक्ष्णा भुजच्छिद्रसंलग्नेन नक्षत्रं वि
लोक्य यंत्रभुजयष्टीचंचुः संलग्ना तएव तस्य नक्षत्रस्योन्नतांशाः स्युः। यदा मेघछन्नं रविबिंबं भव
ति तदा तारकावेधवत्सूर्यवेधः कार्यः। अथ वेधितोन्नतांशाः पूर्वदिक्काः समागता इति ज्ञातानां पूर्वो राम
न वेधः कार्यः। तत्रापि पूर्वोक्तवदुन्नतांशाः ज्ञातव्याः। ते यदा वर्द्धमानास्तदा पूर्वदिक्काः स्युः। हीयमा ३

नाल्पपरिद्धताः स्युः यदि चन्द्रमौ नक्षत्रं वा मध्याह्नगतास्तं भवति तस्मिन्नवस्थायां तेनोन्नतांशाः सभाग
केषुः सावधानता चतन्नैवापेक्षिता भवति। नक्षत्रोन्नतांशाचलनं महता कालेन भवति नचैव बहुकालपर्यन्तं (
सूर्योनक्षत्रं वा स्थिर इवाभाति॥ ॥इति द्वितीयोऽध्यायः॥ ॥नक्षत्रलग्नज्ञानं तु नतांशावृत्तेन स्थापने न
त्रक्रांतिवृत्ते स्थापनार्थं चिह्नं एष्य कृत्वाक्षांशाय क्षेविद्धोन्नतांशान्‌ ज्ञात्वा चेत्पूर्वोन्नतांशास्तदा पूर्व
क्षितिजादभीष्टोन्नतांशोपरि चिह्नं कार्यं। पश्चिमाश्चेत्पश्चिमक्षितिजाच्चिह्नं कार्यम्। पुनः क्रांतिवृत्त
स्य सूर्यांशमभीष्टोन्नतांशेषु धृत्वा तत्र पूर्वक्षितिजे क्रांतिवृत्तस्य यो बभवो लग्नस्तदेव लग्नं। तत्रैवा
भीष्टनक्षत्रविद्धोन्नतांशोपरि तन्नक्षत्रं चुतिधाय पूर्वक्षितिजे क्रांतिवृत्तांशावधो न लग्नज्ञानं कर्तव्य
म्। पश्चिमस्थे त्वोन्नतवलयानि न भवंति तदानुपातं कृत्वा चिह्नं कार्यम्। वानुमानवशादेव कार्यम्।
तत्र सूर्यस्थानुपातोऽयम्। तत्रयंत्रस्थ्येक्षोन्नतांशावृत्तोपरि सूर्याद्यंशं धृत्वा कालवृत्तेन मकराननवि
हीनोयं। पुनः क्रांतिवृत्तस्य तद्दिमसूर्याद्यंशं तस्मिन्नेवोन्नतवलये धृत्वा मकराननचिह्नं कार्यं। चि

हृष्यांतर्गते क्रांतिविगणय्य स्वर्षो म्यायोरप्यंतरं स्याद्यस्मः पश्चादनुपातः यदि क्रांतिवृत्तस्य सर्वे राशिचिह्न
मोरंतरेण मकरानन्नांतर का लोल भवते तदा कस्यापि तो न्नतवलयस्य स्थले एष सूर्योश्रांतरे एव क
इति। अथ वा हि नीम हृन्नो उन्नतांशस्यापि तत्कां ग्रास्वे सं न्यायोरंतरेण कइति। अत्रानुपातात् घल्ल व्यं
तदुन्नतांशार्थं न्यायोर्वर्गान मकरान्तन्त्वल्लन काले भवति। सकालः पूर्वस्यापि तन्मकरानने योजः
।वास्यापि तन्मकरानना चिह्न विक्षेप एवं हृते स्वेष्टकोन्नावनो नमकरानना चिह्नं स्थितम्ः तत्रम
करानने स्यापि ते स्वाभीष्टकांशान्नतांशं भवति॥ ॥उदाहरणम्॥ यथा यंत्रराजे षट्खंड शांनरिता
नि चिह्नानि संति। प इति द्वादश भान्नापन्ने स्वेदीयमस्ति। तत्रेष्टोऽर्कः १।१६ इदमिष्टम कीशस्यानम्:
क्रांतिवृत्तस्य द्वादशा शारंशचिह्नमोरंतरेस्ति। उन्नतांशा भवन्तु विंशति संभिता: पूर्वदिक्स्थाः संति।
तत्र क्रान्तिवृत्तस्य ।।१। अंशास्यानं पूर्वदिक्स्थं चतुर्विंशास्तु नतवलमे स्यापि तत्र मकरचंतुस्तल पम:
तस्यले चिह्नं चक्षतं पुनः क्रांतिवृत्तस्या [illegible] कौ ।।१८ चिह्नं तस्मिन्ने वोन्नतवलयेच्छतं पुनर्म ४

करानन चिह्नं वलनं · एवं मकराननचिह्नपातर्गतानां ग्रा ४। ३० अर्कचिह्नयोरंतरं दत्त्वेष्टार्कं ३।१६ पूर्वस्यापि(
नार्कयो १।१२ अंतरं ४ एतन्मकराननचिह्नांतरेण ४। ३० गुणितं जातं १८ क्रांतिवृत्तस्यार्कचिह्नयोरंतरेण(
दमक्तं लब्धं ३ भा कस्यापि तन्मकराननचिह्ने द्वितीयचिह्नं दत्त्वा संपातं त्रचिह्नं कृतं पुनस्तत्र मकरान
नं स्थापितं एवं कृते चतुर्विंशति संख्योन्नतांशावलंबपेक्षांतिवृत्तस्य पादवेलं स्तत्रेष्टार्कचिह्नं · अ
योन्नतांशानयनार्थमनुपातः · तत्र स्वेष्टोन्नतांशावलंबमक्षांशापत्रे पाद्य न भवति तदा तत्पृष्ठाक्षप
त्रस्योन्नतांशावलंबे स्वेष्टार्कांशांतावान् क्षेत्र वं चतुर्भं स्थाप्य मकराननचिह्नं कार्यम्। पुनरक्षांशापत्र
स्य तद्भिन्नोन्नतांशावलंबे स्वल्पांशान् क्षेत्र चं चतुर्वा संस्थाप्य मकराननचिह्नं कार्यं पुनर्मकरानन
चिह्नयोरंतरं ग्राह्यम्। स्वेष्टोन्नतवलंब अक्षपत्रस्य पुरः एषु स्योन्नतवलंबयोरंतरं ग्राह्यम्·
तदंतरं मकराननेन गुणनीयं · अक्षपत्रस्योन्नतवलंबयोरंतरेण भाज्यम्। यल्लब्धं तत्पूर्वम(
कराननचिह्ने संयोज्यम् · तत्र मकराननं संस्थाप्यं · एवं कृते सति पत्रस्वेष्टार्कचिह्नं उन्नतवलंब(

योरन्तरे संलग्नम्। तत्रैव वेधोन्नतनवलपस्यानं वीथ्यां॥ ॥उदाहरणम्॥ तत्र षट्पञ्चाशांतरितमंत्र
राजेषट्त्रिंशांद्ग्रांत्रा पत्रांशिष्ठमालि। स्पष्टोर्कः १।१।२ स्पष्टोन्नतांशाः २६ भपस्य चिह्नं चतुर्विंशतिः
संख्योन्नतनवलपे स्थापितेऽत्र मकराननं संलग्नं तत्र चिह्नं कृतम्। पुनः सर्पचिह्नं त्रिंशत्संख्योन्नत
वलये [redacted] धृतं पुनर्मकराननं पवलयं तत्र चिह्नं कृतं एवं मकराननचिह्नयोरन्तर
मंशादि ७।२०। एवं चतुर्विंशतिसंख्योन्नतांशा वेधोन्नतांशयोरन्तरम् २ इदं मकराननचिह्नांत
रेण ७।२०। गुणितं १५ कोष्ठकान्तरेण द्द भक्तं लब्धं २।२०। इदं पूर्वमकराननचिह्नाद्वितीयचिह्नाद्
ग्रिमसंयोजितम्। तत्र मकराननं स्थापितम्। एवं कृते क्रांतिवृत्तस्य सर्पचिह्नं पश्चोन्नतनवलयं यो
रन्तरे लग्नं तत्रैव वेधोन्नतनवलपस्यानं वीथ्यम्। ॥अथ पलज्ञानमनाषमनुपातः। तत्र क्रांतिवृ
त्तस्य रविचिह्नं स्पष्टोन्नतांशवलपे स्थापिते सति पश्चमकराननं लग्नं तत्र चिह्नं कृतम्। एवं कृ
ते सति क्रांतिवृत्तं संपाते चिह्नं कार्यम्। तच्चिह्नं चेत् क्रांतिवृत्तविभागे भवति तत्र दाने वलये नो

राम

चेत् हि क्रांतिवृत्तचिह्नयोरंतरे भविष्यति· एवं पुनस्तस्य चिह्नं क्षितिजे स्थापनीयम्। अत्र मकरादनंतं सलग्नं तत्र चिह्नं
कार्यं। एवं पुनः क्रांतिवृत्तस्यैव चिह्नाग्निम चिह्नं क्षितिजे स्थापनीयं· पुनर्मकरादनंतं पत्रलग्नं तत्र चिह्नं कार्यम्। एवं मक
रादनतस्य द्वितीयस्तृतीययोरंतरं कार्यं· पश्चात्प्रथमद्वितीयचिह्नयोरंतरं क्रांतिवृत्तस्य विभागयोरंतरे गणितुं एतत्तीयम्
द्वितीयस्तृतीयमकरादनन्तचिह्नयोरंतरेण भाज्ये· फलं ध्रुवं तत्स्वेष्टचिह्नस्य द्वे चिह्ने संयोज्य तदंतरं क्रांतुल्यालं यस्य भागा भवंति
॥ ॥उदाहरणम्॥ तत्रस्य शोर्के १।१२ सर्प स्थपूर्वान्तं तांशाः १८ षड्विधांशः क्षांतापत्रं स्वदेशीयपत्रमस्ति। एवं से
शार्के स्थानं प्रशादशांशसंख्योन्नतवलयस्थापितम्। एवं क्रांतिवृत्तस्यापि पुनरादि स्वपद्हादशचिह्नयोरंतराल
क्षितिजसंलग्नं तत्र चिह्नं कृतम्· एवं मकरादनंतं पत्रलग्नं तत्राषि चिह्नं कृतम्। पुनः क्रांतिवृत्तस्यापि पुनरादिषड्
गचिह्नं क्षितिजे धृतम्। पुनर्मकरादनंतं पत्रलग्नं तत्र चिह्नं कृतम्। एवं मकरादनना चिह्नयोरंतरं ३।३० पुनः क्रांतिवृ
त्तस्यापि पुनरादौ षड्द्वांशा चिह्नं क्षितिजे धृतम्। पुनर्मकरादनंतं पत्रलग्नं तत्र चिह्नं कृतम्· एवं द्वितीयस्तृतीय
चिह्न [redacted] योरंतरं ५।३० एवं पूर्वान्तरं ३।३० ह्रं क्रांतिवृत्तस्य क्रौ योरन्तरेण दगुणितं जातं २१ [redacted]

मकराननस्य द्वितीयपत्नीपुच्छिकयोरंतरे ए ॥ ९ ॥ अंतर्ज्ञानं किंचिद्व्याधिकं यथाधिकत्वे चत्वारोंग हीनाः धनेश्वर्या

त्तिवनस्य पश्चिपुनराहुः षड् दोषो जिने ज्ञाना १० एवमेव लग्नांशमानज्ञाना ॥ ॥इति तृतीयोध्यायः॥ तत्र लग्नाद्

न्ततांशानयनम् । इहस्तु नतांशानयनं लग्नानयनप्रकारवैलोम्येन ज्ञेयम् कार्ये सति लग्नानयनानुसारे

ण स्वोपयोगतेक्षि । तद्यथा । इह लग्नांशपूर्वक्षितिजे धार्यः उनरवलोकनीयम् । एवमपंशाउन्नतवलये क्ल

प्तः पूर्वे वा पश्चिमे वा यत्र लग्नस्य संख्याका एव पूर्वे वापरे उन्नतांशा भवंति यदि स्फुर्यांशाः क्षितिजादधो भवंतिन

दान लग्नंपरान्त्रो भविष्यति । तत्र क्षितिजाडपरि पश्येपस्यनक्षत्रस्य चेत्तु पूर्वोन्नत वलये पश्चिमे वा भवंतिन

क्षितिलग्नेनावंतीन्नतांशास्यनक्षत्रस्य भविष्यंति ॥ ॥इति चतुर्थोध्यायः॥ ॥तत्रैकाक्षानयनं।

विषमसमतोरणो भमा एता नयनं चनिरूप्यते । तत्रस्पष्टांशवेधितोन्नतांशो ८८ त्वा कालवनेपत्रमकराननं

संलग्नं तत्रचिह्नं कार्यं पुनः स्पष्टांशोहि पूर्वक्षितिजे धार्यः अत्र च मकराननं कालवनेपत्रलग्नं । तत्रचि राम.

ह्नं कार्यम् । एवं प्रथमचिह्नाद्द्वितीयचिह्नपर्यंतमंशा गणनीयास्ते अंशाः षड्भिर्भाज्याः घटिका भवंति । योधंशा ६

घंपलानिस्थुः। अथवास्तर्यांशःपश्चिमक्षितिजेधार्यः पुनर्मकरानननचिह्नंकार्यम्। एवंमयमद्वितीयचिह्नयोरंतरांशाःप
शेक्ताःपूर्ववद्दिनतोषघधःस्थुः अपरात्राविष्टनक्षत्रविशेन्तनांत्रोनलग्नं चेत्तुंधत्वासूर्यांशांपश्चिमक्षितिजेधत्वापूर्व
वन्मकराननचिह्नयोरंतं [redacted] सूर्यांशांपूर्वक्षितिजेधत्वापूर्ववद्रात्रिशेषघघान
यनंकार्यम्। अपलग्नादेवदिनगतत्रोषानयनम्। तत्र लग्नांशांक्षितिजेधत्वापत्रमकराननंसंलग्नंतत्रचि
ह्नंकार्यम्। पुनः सूर्यांशांक्षितिजेधत्वामकराननचिह्नंकार्यम्। उभयोश्चिह्नयोरंतरांशान्विगणय्यदिनगतान
यनंकार्यं पूर्ववत्। एवंसूर्यांशांपश्चिमक्षितिजेधत्वादिनशेषानयनंचकार्यं एनएवमकराननचिह्नयोरंत
रांशाःपंचदशभिर्विभज्यंते तदादिनगताः शेषावासमहोरास्थुः। शेषंचतुर्भिर्गुणितंतोपंकलाभवंति॥ ॥
अपदिनमानानयनम्॥ सूर्यांशांपूर्वक्षितिजेधत्वापत्रमकराननंकालवन्तेलग्नेनत्राचिह्नंकार्यम्। पुनःसू
र्यांशोऽस्तक्षितिजेधार्यः पुनर्मकराननंपत्रलग्नेनत्रचिह्नंकार्यम्। एवंचिह्नद्वयांतरांशाःपंचदशादिनमानघ
घोभवंति। शेषंषष्ट्याघंपलानिस्थुः। अथवाचिह्नद्वयांतरांशाःपंचदशभिर्भक्तादिनमक्ता दिनहोराःस्थुः एवं

दिनमानं षष्टिघुनं रात्रिमानं भवति। दिनमानं होराश्चतुर्विंशति घुभ्रा रात्रिमानं होराः स्युः। अथवा तस्यांपश्चिम
क्षितिजे धृत्वा कालवृत्ते म कराननं पत्रसंलग्नं तत्र चिह्नं कार्यम्। पुनः तस्यांशाः पूर्वक्षितिजे धार्यः। पुनर्मकरा
ननचिह्नं कार्यम्। एवं चिह्नद्वयांतर्गतांशाः षड्भक्ता रात्रिमानं घटी भवति। शेषं पूर्ववत्। पंचदशभक्ते रात्रिमान
होराः स्युः। अथैतन्नक्षत्रं रात्रौ कथं दृश्यते इति जिज्ञासायां तस्यांपश्चिमक्षितिजे धृत्वा कालवृत्ते मकरान
नचिह्नं कार्यम्। पुनर्नक्षत्रं च पूर्वक्षितिजे धृत्वा मकराननचिह्नं कार्यं चिह्नद्वयांतर्गतांशाः षड्भक्ताः नक्ष
त्रोदयसंबंधिरात्रिगतघटः स्युः पंचदशाभिर्भक्ते होराः स्युः दिनमानकालांशाः पंचदशभक्ता विषमहोराप्रमाणं
स्यात् भवंति। ते दिनमानहोरांशाः त्रिंशच्छुता रात्रिमानहोरांशा भवंति। अथ तस्यां तत्समस्थाने विषमहोराया
धार्यम्। पत्रमकराननं कालवृत्ते लग्नं तत्र चिह्नं कार्यं पुनः प्राग्घोरा स्थापितचिह्नं द्वितीयहोरायां धार्यम्।
पुनर्मकराननं पत्रसंलग्नं तत्र चिह्नं कार्यम्। एवं चिह्नद्वयांतरांशा विषमैकहोराप्रमाणांशाः स्युः। अथ तस्यां एम.
ग्रं विषमहोरायां धृत्वा पुनर्मकराननचिह्नं धृत्वा पुनर्द्वितीयहोरांशो धार्यः। मकराननचिह्नं च कार्यम्। ए ८

जेनिवेत्पक्रांतिवृत्तस्योपरिपवौ। त्र पश्चिमक्षितिजे लग्नः स एव सप्तमभावो भवति। याम्योत्तररेखायाः क्षितिजादूर्द्धं क्रां
तिवृत्तस्योपरिपवौ लग्नस्त्र दशमभावो भवति। क्षितिजादधस्तद्रेखायां क्रांतिवृत्तस्योपरिपवौ लग्नः स चतुर्थ
भावो भवति। क्षितिः। पुनः सप्तमलग्नं पश्चिमक्षितिजात् द्वितीयतृतीयमहोरात्रयोः स्थाप्यं। याम्योत्तररेखायाः क्षिति
जादूर्द्धं क्रांतिवृत्तस्योपरिपवौ लग्नः स एव एकादश भावो भवति। क्षितिजादधस्तात्तस्यां रेखायां पंचमभावो
भवति। पुनः सप्तमलग्नं पश्चिमक्षितिजाच्चतुर्थपंचमहोरात्रयोः स्थाप्यं। एवं पूर्वोक्तप्रकारेण क्षितिजादूर्द्ध
मधो याम्योत्तररेखा क्रांतिवृत्तसंपातेन द्वादश षष्ठ भावौ भवतः। पुनर्लग्नं पश्चिमक्षितिजात् षष्ठमहोरात्रयोः स्था
प्यं। क्षितिजोपरि याम्योत्तररेखाक्रांतिवृत्तसंपातेन नवमभावो भवति। क्षितिजादधस्तद्रेखाक्रांतिवृत्तसं
पातेन तृतीयभावो भवति। पुनर्लग्नं सप्तमहोरात्रयोः स्थापनीयं। तत्रोक्तवत् क्षितिजादूर्द्धं क्रांतिवृत्तयाम्योत्तर
रेखासंपातेः अष्टमभावो भवति। द्वितीयभावश्च भवति॥ ॥इत्यष्टमोध्यायः॥ ॥अथ नवमोध्यायः॥ तत्र
सूर्योदयात्प्रागेव दिङ्नां धवलता भवति। अस्मात् नरैः किमत्काल पर्यंतं सैव भवतीति प्रतिपाद्यते। तत्र

वा परम क्रांति भागाः स्मृः एवं न क्षत्र चं चतुर्वती नन क्षत्रस्य क्रांति परमो न्नतां शा लांन ध्याः। अथ न क्षत्र वंतु स्यानं।
नवतिभं स्वोन्नत वल य ध्रुवस्यानयो रंतेम ध्यरेखा यां भवति। तथा नन्त्नक्षत्र त्रेत्रम ध्याऽन्तो भवति ध्रुवं द्वहि मंवति नन
तम ध्या द्क्षिणा हिम्नि भवति। मेषादि हो रात्र हनान्म ध्य रेखा यामि त्नक्षत्र चं चतुष्टयं तं पूर्ववत्। क्रांतं पातुं ध्याः। पर
न्त्नक्षत्र चं चतुर्मे षादि होरात्र हत्ते भवति तस्य क्रांति रेव तस्यानस्य परमो न्नतां शालंबां शा तुल्याः स्मृः॥ ॥इति पाठो
ध्यायः॥ ॥तत्र स्वोदयलंको दय आयनं दृक्कर्म नक्षत्रो दयां शास्तां शा चापि निरूप्यंते। तत्राद्रौ लंको दयसा
धनं। यस्य राशेरंशा स्य वा लंको दया अपेक्षिता भवंति तं राशिं वा अंशं वा पूर्व रेखायां [redacted] मं स्याद्य काल
वृत्ते पत्र मकरा ननं तं मेलग्नेनतत्र चिह्नं कार्यं। एवं कालवृत्ते मध्य रेखा नतश्चिह्नं द्वयं त द्क्षिणा मार्गे तस्य राशे र्वा
थं अंशस्य लंको दयांशा भवंति। पूर्वं च मेषादि द्वा दश राशी नां ज्ञेयाः। अथ स्वस्वोदयांशा अपेक्षिता भवंति
तं राशिं क्रांति वृत्तस्थं पूर्व क्षितिज चिह्नं मंशं वा चिह्नं वा सक्षि तिजे स्याप नी यं कालवृत्ते पत्र मकरा ननं लग्नं तत्र चि
ह्नं कार्यं। एवं मध्य रेखा नतश्चिह्नं द्वयं तत्स्वोदयां शा भवंति। परमेते मेषादि तः स्मृः। अथ प्रपर्यते कर्णाचा

पश्चिमाभीष्टचापस्यसोदयांशावालंकोदयांशा अपेक्षिता भवंति। नतानस्य चापस्याग्रं नीत्वक्षितिजे निधा
य पूर्वं व्यक्ता नतनत्वमागत चापस्य स्वोदयांशा वालंकोदयाः स्युः। अथैतन्नक्षत्रचंचुपूर्वक्षितिजे धार्य
म्। पुनर्मकराननंपत्र लग्नं तत्र चिह्नं कार्यम्। एवं कालवृत्ते भारंभस्थानात्तच्चिह्नपर्यंतं नक्षत्रस्योदयत
वंधिराशोदयांशा भवंति। नक्षत्रचंचुपूर्वे रेखापांध त्वापूर्वेक्षितिवृत्तमनदकृमभिसंस्कृता स्युः एवं नक्षत्र
चंचु पश्चिमक्षितिजे धत्वा तन्नक्षत्रसंवंधिराश्युदयांशाः स्युः। एवमुदयांशा अस्तांशा मध्यांशाश्च।
तद्यथा। नक्षत्रचंचुपूर्वक्षितिजे धत्वान्नक्रांतिवृत्तस्य पोभोलगतिसतन्नक्षत्रस्योदयांशो भवति। एव
मस्तक्षितिजे अस्तांशाः। मध्यरेखायामायनदृक्कर्मसंस्कृता मध्यावगंतव्याः। अथैतत्कर्मोपयोगि नक्षत्रचंचुवासदृ
शीपाक्षपत्रं जक्षितिजरेखापांध त्वापत्रमकरानत्वंसंलग्नं तत्र चिह्नं कार्यम्। पुनस्तदेवस्थानं पूर्वरेखा
यां संस्थाप्य पुनर्मकराननचिह्नं कार्यं एवं चिह्नद्वयांतर्गतांशाः। तन्नक्षत्रस्य स्वेशा स्वचरांशाज्ञातव्याः राम.
॥ ॥इति नक्षत्रोध्यायः॥ ॥अथाष्टमाध्यायः॥ तत्र लग्नादितोदयारंभाभावानयनं। लग्नं पूर्वक्षिति ९

नं चिह्न स्थानं न रांशाः राशौ विषमे स्वहोरा प्रमाणांशाः स्युः ॥ अपरात्रि प्रमाणं भागाद्यन्यभक्ता राशौ विषमे च होराप्रमाणं
शा भवंति ॥ अथ पश्चिमसंधि होरा प्रमाणादिन प्रमाणाः समहोराः स्वचतुर्थांशाधिका स्युः क्षिप्तेनेतरा विषमहोरांशाः स्युः अ
पच्छम दिविषमहोरांशाः स्वविषमहोरांशाः स्वपंचांशोनाः क्षिप्तेन दादिनसंधिसमहोराः स्युः । एवं रात्रावपि ॥ प्रथरात्रावपि
अपरात्रौ क्षिप्तस्यो विषमहोरागताः नक्षत्रो पायोपपा । स्वर्षीत्राभि प्रेत्यनंतरो ध त्वा स्वर्षी समम स्थान
संलग्न ५ चिह्नं स्यां होरापां संलग्नं मिति ज्ञात्वा तत्र संख्याक विषमहोरागताः स्युः । यदि च स्वर्षी सम स्थानं होरयो
रंतरे भवति । नदे प्रोत्नंतरो स्वर्षीं बोध त्वा यत्र मकरानं लग्नं तत्र चिह्नं कर्येम् । पुनः स्वर्षी समस्यानं यत्र
लग्नं तत्र स्वधेय द्विरो चिह्नं तत्र स्थानं थापयेत् । पुनर्यत्र मकरान नं संलग्नं तत्र चिह्नं स्थापयेत् एवं चिह्नद्वयां तरांश
न विगणाय्य स्य गुणा नीय विषमहोरां शै भाज्ये पलवेन होरकलाः स्युः । एवं गत होरा सुनाः कलाः
संयोज्या गता होरा कला श्च स्युः ॥ एवं विद्धतनक्षत्रचतुर्नक्षत्रविद्धो नंतरो ध त्वा स्वर्षी स्थानं कस्यां
होरायां स लग्न मिति द्रष्टव्यम् एवं पश्चिम क्षितिजा यस्यां होरायां संलग्नं तत्संख्याका एव गता हो ।

रा: स्मृ: होरयोरंतरे चेत्त्रशपूर्वोक्त वरूत्तहोरानयनं कार्यं· परमेनान्वाविद्धोप:। मकरानंत चिह्नयोरंतरां स्मृ: पुष्पा
संगुराप्या रात्रिममारा विषमहोरां द्वौ भौज्यापल्लव्धं तरु तहोरा हुसंयो ग्यरा त्रिगतहोरा: स्मृ:। यदि भुजपदिकायां
होरा चिह्नानि भवंति। तदा स्वपीं भांपाग्योत्तरे रेखायां ध्रवामस्मि तुल्लनां त्राह ते स्थूपोंशोलगवस्त संख्या स्पष्ट
स्पपरमोल्लतोंश ह्रातव्या: पुन: प्रदिकायां पद्कुजायादिका होरा चिह्नानि भवंति। तं भुजायां पालित तस्य रव
चिह्नोल्लतांशो चिह्नस्यापे। पुनरवलंवरज्जुग्रही सा पंत्र रा जं या भामणी पांप्यास्पर्श मुर्खंत स्याभं भवति
। भुजांतर्गत स्पर्शतेज: प्रदिक्रामध्ये यथा भवति। पुन: पत्राकेतेज: प्रनतित स्या नपर्यंते पदिकायां होरा रभ
स्या नाकृता होरा: स्मृ:। अपरवे: परमोल्लतांशा नयनम्। तत्र क्रांति वृत्ते ह्रस्वादी चिह्नस्य दे त्रीया श्यपत्रे मध्य रेखा
यां स्यापनीयं तच्चिह्नं यस्मिन्तुन्नतवलयपेल यंत्र संख्याकारवे: परमोल्लतांशा: स्मृ: तत्रैव मेषा होरा त्रवृत्ता
तच्चिह्नपर्यंतं क्रांति भागा भवंति। तेमेषा होरा त्रांतर्गता उत्तरा: स्मृ: वहिर्गता दक्षिणा: स्मृ:। मेषा होरात्रो राम.
परितस्पृ त्रीमुल्लतवलयपंलंवां शानुस्पभवति· मेषा होरा त्रा न्मकरा होरा त्रपर्यंते· कर्का होरा त्रपर्यंते ८

जेनिवेद्धप क्रांतिवृत्तस्यपोवपवो । त्रपश्चिमक्षितिजेलग्न: सएवसप्तमभावो भवति । याम्योत्तररेखायां क्षितिजाद्दूर्द्ध्वं क्रां
तिवृत्तस्यपोवपवोलग्नस्तद्दशमभावो भवति । क्षितिजाद्धस्तद्रेखायां क्रांतिवृत्तस्यपोवपवोलग्न: सचतुर्थ
भावो भवति । क्षितिपुन: सप्तमलग्नं पश्चिमक्षितिजाद्द्वितीयविषमहोरायांस्थाप्यं । याम्योत्तररेखायां क्षिति
जाद्दूर्द्ध्वं क्रांतिवृत्तस्यपोवपवोलग्न: सएव एकादशभावो भवति । क्षितिजाद्धस्तात्तस्यां रेखायां पंचमभावो
भवति । पुन: सप्तमलग्नं पश्चिमक्षितिजाच्चतुर्थविषमहोरायांस्थाप्यं । एवं पूर्वोक्तप्रकारेण क्षितिजाद्दूर्द्ध्व
मधोयाम्योत्तररेखाक्रांतिवृत्तसंपाते द्वादशषष्ठभावौ भवत: पुनर्लग्नं पश्चिमक्षितिजाद्दशमहोरायांस्था
प्यं । क्षितिजोपरियाम्योत्तररेखाक्रांतिवृत्तसंपाते नवमभावो भवति । क्षितिजाद्धस्तद्रेखाक्रांतिवृत्तसं
पाते तृतीयभावो भवति । पुनर्लग्नमष्टमहोरायांस्थापनीयं । तत्रोक्तवक्षितिजाद्दूर्द्ध्वं क्रांतिवृत्तयाम्योत्तर
रेखासंपाते ऽष्टमभावो भवति । द्वितीयभावश्च भवति ॥ ॥ सप्तमोध्याय: ॥ ॥ अथनवमोध्याय: ॥ तत्र
सूर्योदयात्प्रागेवद्विघटीयावत्धवलता भवति । अस्मात्दिनेरैकिमस्यकालपर्यंतं सैव भवनीति मतिपाद्यते । तत्र

क्रांतिवृत्ते सूर्याक्रांतसप्तमस्थानचिह्नं पश्चिमक्षितिजाद्दशाद्यसंख्योन्नतवलये स्थापनीयं यंत्रभ्रमकरा नतनं संल
ग्नं तत्र चिह्नं कार्यं पुनरस्तक्षितिजे धृत्वा यंत्रभ्रमकरा नतनं संलग्नं तत्र चिह्नं कार्यं एवं चिह्नद्वयांतरं विगणय्य
यल्लब्धमंशादि तत्स्वद्विघ्ने दर्शभक्ते घटिकादिफलं भवति। पंचदशभिर्भक्ते होरादि एवं सूर्यास्तानंतरं चतांशाभिर्घ
टीभिर्होराभिर्वा आकाशस्थवस्तुना भवति। अथ क्रांतिवृत्ते सूर्याक्रांतसप्तमस्थानं पूर्वक्षितिजाद्दशाद्य
१० संख्योन्नतवलये धार्यम्। यंत्रभ्रमकरा नतनं लग्नं तत्र चिह्नं कार्यम्। पुनः पूर्वक्षितिजे तद्देवसूर्याक्रांतसप्तम
स्थानं धार्यम्। यंत्रभ्रमकरा नतनं लग्नं तत्र चिह्नं कार्यम्। एवं चिह्नद्वयांतरं विगणय्य यल्लब्धमंशादि तत्स्व
द्विघ्ने दर्शभक्ते घटिकादिफलं भवति। पंचदशाभिर्भक्ते होरादि पूर्ववत्सूर्योदयात्प्रागेव नाभिर्घटीभिर्होरादिभिर्वा आ
काशस्थवस्तुना भवति। अथ सर्वदिक्स्थितगगनवस्त्वावाधाया यन्नामहीयाया भवति तस्याः केशानुसंख्यपर्यंतमलं
वा कारस्य यंत्रं तत्साधनं निरूप्यते। तत्राभीष्टनक्षत्रस्य वेधं कृत्वा पश्चात्तन्नक्षत्रचंद्रस्य वेधितोन्नतवल एम.
ये धृत्वा पश्चात्सूर्यचिह्नात्सप्तमस्थानं क्रांतिवृत्ते कस्मिन्नुन्नतवलये लग्नं तत्रैव सूचीमुखस्थापाकेन १।

गनस्य खेवाकारसूत्रस्य स्पावं भवति। पुनस्तत्स्पानं चेत्पूर्वदिशि अग्राह्नासंख्यो न्नतवल्लभा ऽधोभागे भवति तस्य
आकाशार्धे वर्त्तमानत्वात्। उपरि चेत्तदा शंकाग्रावलंबनाऽसत्त्वंगतास्यात्। अथ पश्चिमदिशि अग्राह्नाग्रांशो न्नतवल्ल
भाग्र ज्ञिरुमधिकं भवति तदा शंक्वग्रावलंबनात् असत्त्वंगतानां चिह्नं चेत्तदा सांशि। तद्देवस्पर्शोन्नतसमस्थानं [redacted]
मध्यरेखायां भवति तदा द्वैराश्यं॥ ॥इति नवमो ध्यायः॥ ॥अथ दशमो ध्यायः। तत्रोन्नतांशेभ्यश्छायायाः ज्ञानम्।
छायायाः तदुन्नतांशानां चनिरूप्यते। तत्र पंचराशयः पंचेदक्षिणाश्च दिग्गोपाम्योत्तररेखात आरभ्य तत्पूर्वक्षितिजपर्यं
तं वा पश्चिमक्षितिजपर्यंतं चेच्छाया भवति तदा सानुलोमच्छायाभावोध्या। क्षितिजादारभ्य याम्योत्तररेखापर्यंतं भव
ति तदा सा विलोमच्छायाभावोध्या। अनुलोमच्छायापादरूपे परमत्वं प्राहुः अभावः। विलोमच्छायायाः स्वरूपे रूपे अ
भावः मध्याह्ने परमत्वम्। अथ भुजपदे पंचसूत्रस्य एवेष्टं च वत्वारिंशत्संख्योन्नतांशे ध्रुवाद्दक्षिणा द्वितीये चोपदिकाः
प्रा [redacted] द्वितीयाद्येपलवसंतक्रमाम्योत्तररेखातः समकोणकाश्चेद्भवंति। तथा सा छायापासंसांगुलत्वं कोर्वी
ध्या। चेद्वादशांगभवंति तदा द्वादशांगुलमंकोर्वीध्या। अथ छायातः समीन्नतांशज्ञानं भवति। पंचसूत्रस्य पदेनाव

संख्योन्नतांशोपदिकाग्रं धृत्वा पदिकायाश्छिनीयाच्च तत्र छायाकोष्ठके मुलग्नं नतकोष्ठस्यानुलोमछाया। वा विलो
मछाया। द्वादशांगुलनतांशको वा समांगुलसंकोचनया संभवं तेषा। अथ पदं तत्र स्यात् दक्षिणाग्रे पूर्वापररेखयोर्याम्यो
त्तररेखया चतुर्थं रूपं भवति। तत्रैकस्मिन् तुर्ये कोष्ठकजपालोपं च च त्वारि शत्संख्यागेरेखा चतस्त्रस्ता तस्याग्रे चिन्ह
कार्यम्। तस्माच्चिन्हात् एकोलंबो दक्षिणोत्तररेखायां संयोज्यः द्वितीयः पूर्वापररेखायां संयोज्यः तत्र पालि
गतकोष्ठकाभिमुखान् द्वादश कोष्ठकान् कृत्वा तत्र याम्योत्तररेखामारभ्य तिर्यग्रेखापर्यंतं अनुलोमछा
याकोष्ठका भवंति। पूर्वापररेखामारभ्य तिर्यग्रेखापर्यंतं विलोमछायाकोष्ठका भवंति। इयं छाया सो
पानाकारा संभवति। पुनर्यंत्रपृष्ठफलके अभीष्टोन्नतांशोपरि भुजाग्रे स्थापिते सति छायाकोष्ठके सुप
त्र भुजपदी लग्ना तत्रोन्नतांशाः पंचचत्वारिंशद्ग्रे पदि स्यूनास्तदा विलोमछाया वोध्या पदधिकास्तदा वि
लोमछाया वोध्या। यदि विलोमछाया अंगुलात्मिका वृद्धे २ ४४ भाज्य तेन तदानुलोमछाया द्वादशांगुला राम
त्मको भवति। यदि पृच्छमाणा विलोमछाया भवति तदैकोनपंचाशत् ४९ भाज्याल्लब्धमनुलोमछा ॥

पासमांगुलशंकोर्भवति। अथ छायातउन्नतांशानयनम्। तत्र पालिगतवृत्तस्थरविक्षितिजप्रदेशो॰
छायाकोष्टकेषु पदिकाग्रं स्थापयित्वा पदिकाग्राद्वितीयपदगंपश्चिमतुल्यतांशरेखागतनस्रखोन्नतांशा
वोध्याः। अथ मंत्रपदेसदिशोपानाकारेव छायाभवतितदातुलोमछायाद्वादशांगुलेभोत्स्यतभव
ति। तदातेनैवप्रकारेणोन्नतांशानयनं कार्यंमध्यघटिका भवति। तदावेदेरै १५५ भज्यापल्लवंसावि॰
लोमछायाभवति। तांपूर्वपश्चिमरेखातःक्षितिमध्ये स्वापर्यन्तं विगणय्य तत्रपदिकाग्रं स्थापयित्वो॰
न्नतांशोपदिनीयमगंयन्त्रलग्नं तेउन्नतांशाः स्युः मध्यमांगुलछायाभवतितदैकोनपंचाशताना
५९ भाज्या। पल्लवंसाविलोमछायाभवति॥ ॥इति छायाध्यायः॥ ॥अथैकादशोध्यायः। तत्र
स्तानेकवर्षलग्नादग्निमवर्षानयनम्। तत्रतानवर्षस्यलग्नांतां पूर्वक्षितिजे धृत्वा यन्त्रकालवृ
त्तेमकरानंतलग्नं तत्र चिह्नं कार्यम्। तस्माच्चिह्नाद्दक्षिणतश्चिह्नपानतांशासंख्यातस्तांसमाश्रीसंख्या
संपोज्य तत्संख्यकांशोपुमकरानंतंस्थापयित्वा पूर्वः। यथा २० समानाशीति ८७ योजिता १०७ एवंस

मान्नीति संख्यको न्नतांशान् गणयित्वा तत्र चिह्नं कार्यम्। तत्र मकरान्नतं स्यात्। तत्र पूर्वक्षितिजे क्रांति
वृत्तस्योपोदयवेला लग्नस्तदेवाग्रिमवर्षलग्नं बोध्यम्। पुरमत्र समाप्ति स्यात्तेसपादसमान्तीसां
सल्लभागा बोध्याः। स्थूलत्वात्तु मासीतिसंज्ञिता गृहीताः। अथैवं कृते मतिलग्नस्यानादिष्टार्कस्या
नं यथो भवति तत्र तत्र लग्नं रात्रौ भविष्यति। यद्युपरितदा दिने भवति। पुनर्लग्नार्काभ्यां दिनरात्र्योः पू
र्ववद्घयानयनं बोध्यम्॥ ॥इत्येकादशोऽध्यायः॥ ॥अथ द्वादशोऽध्यायः॥ ॥तत्राक्षांशज्ञानं नि
रूप्यते। तत्राभीष्टदिवसे रवेः परमोन्नतांशा बोध्याः। तत्प्रकारस्तु भवति। खएं मुहुर्मुहुः रवेरुन्नतां
शानवित्वा नतत्रोन्नतांशा व द्विपरमं ज्ञात्वा पुनर्यदा हीयमाना भवंति तदा पुनर्वृद्धिन उन्नतांशा
एव परमोन्नतांशाः स्यात्। इत्थं परमोन्नतांशानयनं कार्यम्। पुनः स्पष्टार्कचिह्नं विज्ञायत ति यिपन्न
तः पष्ठाध्यायोक्तविधिना क्रांतिं ज्ञात्वा पुनर्यदि उत्तरगोले रविर्भवति तदा क्रांतिः परमोन्नतां रामः
शेभ्यो विशोध्य लंबांशा भवंति। दक्षिणगोले चेत्तदा क्रांतिः परमोन्नतांशेषु योज्या तदा लंबांशा भवं १२

वं१ २२

ति। तेन नवतिशुद्धा अक्षांशाः स्युः। यद्यर्को मेषादौ तुलादौ वा भवति तदा उन्नतांशा एव नवतिशुद्धा अक्षांशा भ
वंति। रात्रौ नक्षत्रस्य परमोन्नतांशान् विधाय तस्य क्रांतिं च विज्ञाय तन्नक्षत्रं मेषादितो याम्ये गते चेद्युति
नु दाक्रांतिरुन्नतांशेषु ऋणे ध्या। वहिः स्थे योज्याः ते संवांशाः स्युः। नवतिशुद्धा अक्षांशा भवंति। अथवा सूर्
योदिने नक्षत्रस्य परमोन्नतांशान् क्रांतिं चोभयोरंतरेण लब्धा देशीकस्य ततो नवत्यं शुद्धा अवशि
ष्टा अक्षांशा भवंति। सूर्योदिने नक्षत्रस्य परमोन्नतांशाः धरमाधरांशाभ्यां विश्लेषयोरंतरं कार्यं। तस्या
र्द्धं लघुयुत उन्नतांशेषु संयोज्या वा धरांशेषु संयोज्या अक्षांशा भवंति॥ ॥इति द्वादशोऽध्यायः॥ अथ तत्रयस्य देश
स्याक्षांशाय त्रं भवति तत्र लोन जातं निरूप्यते। तत्र नराशनं पत्रं गृहीत्वा तस्माल्लग्नात् नपनं कार्यं। पुनर्लग्नां
शस्य क्रांतिर्ग्राह्या। पुनरेतेन अक्षांशायत्रे देशाक्षांशान् दृष्टाक्षांशयोरंतरं कार्यं। तेन क्रांतिं गुणयित्वा परमक्रांत्या
भाज्यं यल्लब्धं पलसंज्ञं भवति। पुनर्लग्नांशस्य क्रांतिर्न्नेवपत्रे पूर्वं सितिजे धार्यः। यत्र मकरादिनं लग्नं तत्र
चिह्नं कार्यं। पुनस्तस्मात्राक्षांशाः स्वदेशाक्षांशेभ्योऽधिका भवंति। लग्नस्य च क्रांतिर्यदा उत्तरा भवति तदा

पत्रेराशिस्थापनानुसारेण भ्रामणीयं पूर्ववृत्तस्थफलनुल्यम् यदि क्रांतिर्दक्षिणा भवति तदा तद्विलोमेन भ्राम
णीयं यदि चतुर्दशाय त्र्याक्षांशाः स्वेष्टक्षांशेभ्यो न्यूना भवंति तदा राशिस्थापनानुसारवैलोम्येन भ्रामणीयं यदि
क्रांतिर्दक्षिणा भवति तदा राश्यनुसारमेव भ्रामणीयम्। पुनः क्षितिजे क्रांतिवृत्तस्य यो व भवो लग्नस्त्वेवं तदे(
म्लग्नं भवति॥ ॥इति त्रयोदशोऽध्यायः॥ अथ चतुर्दशोऽध्यायं तत्र कदंबोन्नतांशज्ञानं निरूप्यते। तत्रेष
लग्नं विदित्वा भक्त्वाशुन लग्नं क्षितिजे धार्यम्। यत्रोन्नतवलये विदितभस्थाने संलग्नं तत्स्थानस्य नव(
तिसंख्योन्नतवलयस्य वा तरेकदंबोन्नतांशाः स्युः॥ ॥इति चतुर्दशोऽध्यायः॥ ॥अथ पंचदशोऽध्यायः॥
तत्रोन्नतांशेभ्यो दिगंशज्ञानम्। दिगंशेभ्यो ह्युन्नतांशज्ञानं च निरूप्यते। तत्र कस्मिंश्चिद्यंत्रराजे क्षितिजा
दधोभागे दिगंशावृत्तानि भवंति। क्वचित्क्षितिजादुपरितने भवंति। यद्युपरितने भवंति तदेष्टोन्नतांशोद्
ध्वार्द्धचिह्नं धार्यम्। तत्र स्थाने यत्संख्याको दिगंशावृत्तं संलग्नं तत एव सूर्यस्य दिगंशाः स्युः। अस्मगण(राम.
नावसमसूत्रनाज्ञेया। मेषतुलयोः संपातगतरवस्वलिकायद्वतेन तन्समसूत्रेणोपापि दिगंशावृत्तानि· १२

यदि सूर्योदयस्थानं मेषतुलान्तर्गतं भवति तदा तत्स्थानमारभ्य सममण्डलपर्यन्तं सूर्यस्योत्तरा दिग्भ्रमाः सममण्डला
द्बहिः सूर्यस्य दक्षिणा। पुनर्यदा सममण्डलं प्रविशति तदा तत्स्थानमारभ्य क्षितिजपर्यन्तं दक्षिणा दिक्। एवमेवास्मिन्दि
ने दक्षिणायनराश्यां। तद्द्योन दक्षिणा दिग्भ्रमा भवंति। केचित्सममध्यचिह्नार्द्धं गायंति। तन्मते सममध्यचिह्नात्संपात
पर्यन्तं दक्षिणा दिग्भ्रमाः सममण्डलान्तरे नवतिसंख्यका उत्तराः स्युः। यदि च दिग्वृत्तचिह्नानि क्षितिजादधो
भागे निष्कासितानि। चेत्तर्हि सोन्नतांशो सूर्यबिंबस्यापि स्थानं तत्समस्थानं यन्त्राधोभागे दिग्भ्रमा द्वत्ते मवल
ग्नंतर एव दिग्भ्रमाः स्युः। अथ दिग्भ्रमो घउन्नतांशानयनं॥ दिग्भ्रमज्ञानेच्छा दिग्वृत्तानां क्षितिजादुपरि चिह्न
ज्ञाने च सूर्यचिह्नं दृग्दिग्भ्रमोस्थापनीयं। परं चैवानुयोगे तु यन्त्रराजे चत्वारस्तुर्यभागाः स्युः। एकः पूर्वोत्तरः
द्वितीयः प्रत्यग्दक्षिणः पुनः पूर्वदक्षिणः पुनः प्रत्यग्दक्षिणश्चेति। एवमिस्तुर्यप्रश्नोन्नतवलये सूर्यचिह्नं य
त्रितत्र दिग्वृत्तानां राः स्युः। यदि च दिग्वृत्तानि क्षितिजादधो भागे भवंति तदा सूर्यचिह्नात्सममस्या
नचिह्नं सर्वमुन्नतुर्यादिलोमतुर्ये दृग्दिग्भ्रमोस्थापनीयम्। ..पहिसदिग्भ्रमाः पूर्वोत्तरा तुर्ये भवंति।

नराह् क्षिपत्तुर्थे रूपादिगणोपरि तत्समस्थाने स्थापनीयम्। एवं सर्वस्थाने यत्रोन्नतवक्ष्ये लग्नेन एवो
न्नतांशाः स्युः॥ ॥इति पंचमोऽध्यायः॥ ॥अथ षष्ठोऽध्यायः॥ तत्र स्पष्टार्कक्रांतेः। तत्र क्रांतांशाद्वे
द्योरवेरुपचीयमाना अपचीयमाना वा परमोन्नतांशाः क्रांतयः। यदि परमोन्नतांशा उपचीयमाना
भवंति तदा मकरादिमासेभ्यः कर्कादिमध्ये स्युरिति। यद्यपचीयमानास्तदा कर्कादिमासेभ्यः मकरादि
मध्ये स्युरिति। तत्रेष्टदिने मुहुर्मुहुर्वेधेन परमोन्नतांशान् ज्ञात्वा यदि परमोन्नतांशा लंबांशेभ्यो
धिकास्तदोत्तरपदे इति। यदि परमोन्नतांशा लंबांशेभ्योल्पास्तदा दक्षिणापदे इति। यद्युन्नतांशा
उपचीयमाना लंबांशाधिकास्तदा मेषादिराशित्रये इति। परमोन्नतांशा उपचीयमाना लंबांशे
भ्योल्पास्तदा मकरादिराशित्रये इति। अपचीयमानाः परमोन्नतांशा लंबांशेभ्योधिकास्तदा कर्का
दिराशित्रये इति। अपचीयमानाः परमोन्नतांशा लंबांशेभ्योल्पास्तदा तुलादिराशित्रये इति। प रा॰म॰
रमोन्नतांशा लंबांशायोरेतरकार्यं। यद्यंतरं सा क्रांतिर्मेषादिषट्के कर्कादिषट्के चार्केः क्रांतिरु १६

मरणं भविष्यति। उत्तरकोणे तिर्यक्स्था अंगुष्ठमेषाद्रोरवहतोर्द्धधरे वा संपातात्मकोणे हो रात्रे दिक्षिविगणय्य
चिह्नं कार्यम्। यदीनरपो: पदेकोणे तिर्यग्भवति तदा मेषाद्रोरवहतात्मकरा हो रात्रे दिक्षि मध्ये स्वामो विगण
य्य चिह्नं कार्यं। कोणे तिर्यगन्तस्य रूपे पीपलासितपदं भ्रामणीयम्। पूर्वकृत चिह्नेनस्यपद स दिग्भ्रामं चन्द्रमसं
एवस्पष्ट: स्यात्।। ।।इति षोडशोऽध्याय:।। ।।अथ सप्तदशोऽध्याय:।। तत्र पर्वतवत् स्थाणुवता स्थानम्
।नदीप्रवाहादिदैर्घ्यज्ञानं निरूप्यते। तत्र पर्वतस्याकोऽपि पुरुष चिह्नं वेधपातो भवति। न चिह्नं भवति। यत्र
लंबनिपातो भवति तत्राभीष्टयंत्रराजयंत्रे पंचचत्वारिंशत्संख्योन्नतांशे भुजाग्रे स्थापनीये। पुनः सू
र्यवेधवत् तस्य वलनं अग्रस्य वेधः कार्यः। यदि वेधो न भवति तदा तस्यानामुदयस्य वा उदयस्य वेधः
कार्यः। पुनस्तस्यानामवलम्बन: शिर: प्रदेशात् लंबनिपातस्थानपर्यन्तं अन्तरं गणनीयम्। पुनर्भूमे:
सकाशात् स्थानेत्र पर्यन्तं यदेअंतरं तत्र संयोज्यं। तदेव तस्य वलनं उच्छ्रयमानं भवति। यदि लं
बनिपातो न भवति। तदा पर्वताद्दूरे तत्र नतो दूरे स्थित्वा तस्य वेधः कार्यः। यत्र छाया कोष्ठके

पुपरी लग्नात त्र पुनः स्वपादतले चिह्नं कृत्वा पुनः पदीनतः संचाल्य छायांतरे धृत्वा पुनर्वेधस्त (
थ्या कार्यः । यथा त [redacted] थैव पघा वेधो भवति । पुनः स्वपादतले चिह्नं
कार्यं पुनस्तयोः पादतलचिह्नयोरंतरं विगणय्य तद्दशांगुलशंकुछाया गृहीता चेत्तदंतरं तदन
तरं छायात्राभिगुणनीयं पदिस्य सांगुलशंकुछायांतरास सभिगुणनीयम् तत्र निजोच्चमा
नं सं योज्यं तदेव तस्योच्चप्रमाणं स्यात् प्रथम छाया स्थाने पंचचत्वारिंशत्संख्योन्नतांशा
नुसारेण गृहीतं चेत् तर्हि समीचीनं अत्रोदाहरणम् तत्रोच्चपर्वतस्य वेधे उन्नतांशाः समा
ल ४ गुणांको म्छायापा याः समकोष्ठके पर्वताग्रेच संलग्नयोरंतरं विगणय्य गृहीतं ३ः ५५ इदं स
मभिगुणितं जातं ३५५ इदं स्वनेत्रप्रमाणान्तरोच्चं जातम् । अथ पस्वपादतलात्त लंबनिपा
त पर्यंतं भूमिप्रमाणापेक्षा चेत्तदा पादतलयोरंतरं प्रथमोन्नतांश छाया प्रमाणगुण रामः
नीयम् । एवं कृते पडुत्पन्नं न प्रथमतला लंबनिपातपर्यंतं प्रमाणं भिद्यं पदिचे १५
ग्नात्तत्र पादतले चिह्नं कार्यं । पुनः कोष्ठकेकं पदि कार्यं चा तदिवा सयं च रष्टेऽपसृत्य पुनर्वेध्यः हृतः यत्रैव वेध्यो
जातस्तत्रैव स्वपादतले चिह्नं कार्यं । ७ नरन × ४

संचचतारिंशाङ्गुलानां शोभुजाग्रे स्थिरीकृत्य वेधः कार्यः। तत्पदेवो ज्ञ्रमप्रमाणं जातं तत्रैव तल्लंबनिपातनस्थान
स्वपादनलपर्यन्तं भूम्रमाणं सिद्धम्॥ अथ जलप्रवाहदैर्घ्यप्रमाणमाह। तत्र तघाटीनाम्रे कृत्वा स्थि(
त्वा कृत्वावलंबितमंत्रं कृत्वाङ्गुलानां नावे धप्रकारेणादित्नीपतटस्य वेधः कार्यः। पुनरन्यत्र समभूमौ तथा
स्थितभुजेनैवाभीष्टफलस्य वेधः कार्यः। एवं स्वपादनस्थानपर्यन्तं प्रभूप्रमाणं तन्देवजलदैर्घ्यप्रमाणं
भवति। अथ निर्जले कूपे यावत्पर्यन्तं दृष्टिर्गच्छति तत्पर्यन्तं गंभीरताज्ञानं। तत्र कूपमुखोपरि व्यासवत्
तिर्यक्कूपाष्टिकास्थाप्या। तत्र व्यासस्वरं गुरुवस्त्र धः पातनीयं पुनः स्थापितनपदृष्टिस्थानानुसारेण
कूपस्योपरि स्थित्वा तस्यैव वस्त्रनो वेधः कार्यः। एवं वेधे कृते सति सकीपादृष्टिर्भवेद्रेखां स्पृशति तत्
पर्यन्तं गमिष्यति। तत्र जात्यक्षेत्रमुत्पन्नं। एवं यष्ठ्यां दृष्टेः पत्र संपर्कस्तत्र चिह्नं कार्यं। अस्माच्चिह्नात् यष्
टिचिह्नपर्यन्तमंतरं गणनीयं। तदनंतरं निजोच्चेन गुणनीयम्। यष्टिस्थनिजदृष्टिस्थानस्व
नेत्रलंबनिपतितस्थानयोरंतरेण भाज्यं। यल्लब्धं तदेव कूपगांभीर्यप्रमाणं भवति॥ ॥इति सम

दशोऽध्यायः॥ ॥अथैकादशोऽध्यायः॥ अथ सर्वदेशीयक्षितिजयंत्रविचारो निरूप्यते। तत्र यस्य देशा
ऽपयंत्रं न भवति तस्य देशस्य दिनगतरात्रिगतलग्नचरादिज्ञानमस्माद्यंत्रात्कार्यम्। एवं तत्क्षि
सर्वदेशीयं यंत्रे मकरमेषकर्काहोरात्रवृत्तानि भवंति। पूर्वरेखा मेषाहोरात्रसंपाते। चतुर्दश चतुर्दश क्षि
तिजवृत्तानां संपातमस्ति। एवं तस्मिन् यंत्रे द्वात्रिंशत्क्षितिजवृत्तानि एकस्मिन् विभागे भवंति। वि
भागद्वयमपि चतुःषष्टिर्भवंति। एवं षट्षष्ठ्यंशानि वृत्तस्य भूमिः। ऊर्ध्वाधरा पूर्वापरा च रेखा
स्ति। तत्र यस्य देशस्य क्षितिज [illegible] मिष्टमस्ति तद्देशीयाक्षांशांकितं क्षितिजवृत्तमन्वेष्यं क्नो
ध्यम्। तस्योर्ध्वाधररेखा चोन्नतांशा॥ अथ नतोन्नतचरानयनम्। तत्र सूर्यचिह्नं वा नक्षत्रं चंद्रं पूर्वक्षितिजे स्था
पयित्वा यंत्रमकराननंलग्ने तत्र चिह्नं कार्यं पुनः पूर्वरेखायां तदेव चिह्नं स्थापनीयं। पुनर्यंत्रमकरा	रा.म.
ननलग्ने तत्रापि चिह्नं कार्यं। चिह्नद्वयांतरे चरसंज्ञा भवंति। षड्भक्तं घट्यादि॥ अथ दिनरात्रिप्रमाणयो
र्ज्ञानं होरानयनं विषमहोरांशप्रमाणज्ञानं च निरूप्यते। सूर्यचिह्नं क्षितिजे धार्यं यंत्रमकरानने	१६

लग्नं तत्र चिह्नं कार्यम्। पुनर्भ्रामहोरैला यो सूर्यचिह्नं स्थापनीयम्। पश्चम कराननं लग्नं तत्र चिह्नं कार्यं एवं चि
ह्नद्वयांतरगतं दिनार्द्धप्रमाणं भवति। अथवा चरांशा एवं गोलक्रमात् नवतीयोन्यांशो भ्राम्यन्त एव दिना
र्द्धकालांशा भवंति। तैश्चांशैः पंचभिर्भाज्या लब्धतुल्याः समहोरा भवंति। नाडिकादिनप्रमाणहोराः स्युः। दिनप्र
माणहोरास्वस्वतुर्विंशतिशुद्धा रात्रिप्रमाणहोराः स्युः। दिनार्द्धषड्भक्ते विषमहोरांशप्रमाणं भवति। विषमहो
राषड्भिर्भक्ताः स्युः रात्रौ विषमहोरांशप्रमाणं भवति। अथ दिनगतहोराज्ञाने लग्नानयनं विधिरुच्यते। यदि
समहोराज्ञानं भवति। नतहोराः पंचदशभिर्गुणिता नीयाः। होराधस्य क्रांत्याश्चतुर्भक्ता लब्धपोभाः एतेंका
लांशा भवंति। पुनः सूर्यचिह्नं पूर्वक्षितिजे स्थापितं यन्त्रमकराननं से लग्नं तत्र चिह्नं कार्यं। तत्र पैशास्तेषु
होरोत्पन्नांशा योज्याः। ततो येंशा भवंति तेषु मकराननं स्थापनीयं। पुनः क्षितिजे क्रांतिवृत्तस्य पूर्वपश्चिमलग्नं सदेव लग्नं
स्यात्। अस्तक्षितिजे स्तलग्नं ऊर्द्ध्वरेखायां दशमलग्नं अधोरेखायां चतुर्थलग्नम्। यदि रात्रिर्भवति तदा
सूर्यास्तसमस्थानचिह्नं क्षितिजे धार्यं ततो लग्नादि पूर्ववत्कार्यम्। अथोन्नतांशेभ्यो होराज्ञानं कथ्यते।

पत्रस्पर्शस्य वा नक्षत्रस्य उल्लतांशा गहीनाभवंति। तदानेभ्य उल्लतांशेभ्यः सर्वदेशीयपत्रेहोरात्रा
तुं नक्षत्रावसाने यतः सर्वदेशीयपत्रे उल्लतवलयानि न भवंति। अत एव तदर्थमस्यायत्नः कार्यः
। तन्मध्ये एकः प्रकारोयं यत्र यंत्रराजपृष्ठे वा एकस्मिन्मध्ये जीवा न लिखिता भवंति तत्र
जीवांकनप्रकारो यथा पट्टिकायां यथाविभागः कार्यः। सापट्टीकेन्द्रकीलितः सभा कार्या। तत्र
तु पर्यालिस्य नवसंख्यामध्ये भीष्टांशास्मात् तिर्यग्रेखा जीवा रेखायां संयोज्या। सेवनदंतानां जीवा
भवति। एताः राम्भयंत्रराजो भवति। तत्र नक्षत्रस्य वा स्पर्शस्य परमोल्लतांशोपरि पट्टिकामं
स्थापनीयम्। पुनरिष्टोल्लतांशा गणनीयाः इष्टभिष्टोल्लतांशास्व रेखा पट्टिकायां मध्यां रेखायां
लगति तत्र चिह्नं कार्यं। पुनः पट्टिकायाऊर्द्ध रेखायां स्थाप्या। पुनस्तच्चिह्नतः पालिपर्यंतं तिर्यग्रेखा कार्या। सा रेखा
पत्रसंलग्ना तत्स्थानपर्यंतं पूर्वापररेखातः पालिसंपाताग्रे त्रासेप चक्रभिभक्ता समहोरा राम
स्यात्। ताहोरा स्पर्शोल्लतांशेभ्यः स्पर्शस्य वंति वा नक्षत्रोल्लतांशेभ्यो नक्षत्रस्य स्युः। एवं १०

पूर्वकपाले दिनगताः परकपाले दिनशेषाः। एवं रात्रावपि नक्षत्रोदयपर्यंतं रात्रिगतघटयः स्युः स्तानक्षत्रहोरा

मध्ये योऽत्या रात्रिगतघटयो भवंति। एवं पूर्वकपाले सति परानक्षत्रं पश्चिमकपाले तत्रानक्षत्रोदयसमये या

वती रात्रिर्गतास्ता एतद्धोरा स्फुटोष्या। तच्छाभिन्नो शेषं भवति। अथ कल्पितविषमहोराभ्यः समहोरानयनं त

त्राविषमहोरानयनम्। तत्र स्वस्थोदिनप्रमाणं विषमहोरांत्रोर्वासमहोरांत्रो: कल्पितहोराः सं गुणय पंचद

शभिर्भजेत्। पलत्वं तद्विषमहोरासमहोराप्रमाणं भवति। एवं दिननक्षत्रप्रमाणाहोराभ्योऽप्यानयनं

कार्यं। अथ यंत्रराजे तुर्यं यंत्रन्यासेन भवति। तच्चानेन प्रकारेण यंत्रस्योपरि तुर्यन्यासः कार्यः। तच्चया

। एकं समकोणक्षेत्रं कार्यम्। स [redacted] मकोणं द्वंद्वकृत्वा अभीष्टव्यासेन वृत्तमेकं कार्यम्। एवं तत्र

भुजद्वयेन तस्य चतुर्थांशः पतिष्यति। पुनस्तस्यास्तुर्यपालेर्नवतिविभागाः समाः कार्याः। तेषु पंचादिपं

चोत्तरा अंकालेख्याः। एवमष्टादशाकोष्ठका भवंति। पुनर्नवत्यंशाः संलग्नसंलग्नरेखाभ्याः षष्टिविभा

गाः कार्याः। पुनः केंद्रमारभ्य पंचादयः पंचोत्तरांका अत्रापि लेख्याः। पुनरेभ्यश्चिह्नेभ्योऽदितीय भुजस

मानांतरे रेखाः कार्याः । प्रतिचिह्नेषु वृत्तानि कार्याणि । पुनः केन्द्रान्नवसंख्येषु रेखाः कार्याः । अथास्य विचा
रः । तत्र परमोन्नतांशाः षष्ठ्याः । पुनरिष्टोन्नतांशा लग्ना जीवा रेखा परमोन्नतांशरेखायां स्थूल ग्रा इति
दृश्यम् । पुनस्तत्संपातगतवृत्तं कस्मिन्न्केन्द्रे संलग्नं पत्रे लग्नं तत्र नाम रत्ता रेखा कस्मिन्नुन्नतांशे
लग्नाद्यपि दृश्यम् । पत्र उन्नतांशो लग्नात्तेउन्नतांशाः पंचदशाभक्ताः समहोराप्रमाणं भवति । ता
वन्ती मिहोराभिः पूर्वापरकपालयोर्गतं वा दिनं बोध्यं । अस्योदाहरणम् । तत्र पूर्वोन्नतांशाः ३० परमो
न्नतांशाः ५० पुनः परमोन्नतांशाल्लग्नात् रेखापाभिष्टोन्नतांशागत जीवा रेखा पत्रं चिह्नं कृतं तत्कृ
तवृत्ते च चत्वारिंशत्संख्ये लग्नं पुनश्चत्वारिंशत्संख्योन्नतांशात् निसृता जीवा रेखा सार्द्धैक चत्वारिं
शत् ४१ । ३० संख्योन्नतांशो लग्नात् एवमेते उन्नतांशाः पंचदशाभिर्भक्ता लब्धा २ शेषं ११ । ३० चतु
र्भिर्गुणितानीयम् । तदा गुणिते जातम् ४६ एवं समहोराः २ कलाः ४६ अथ प्रकारस्थूलः । अथ सूक्ष्म राम.
प्रकारस्त्वः आदौ सर्वदिक्षु पत्रे चरत्वान्ते कार्या । पुनः पूर्ववत्प्रकारेण परमोन्नतांशात्तात १८

भ्या: परमोन्नतांशाल्के स्वगतरेखा द्येनोन्नतांशाः शास्त्रातव्याः एवमिष्टोन्नतांशागतरेखापरमोन्नतांशागतरे
खापामध्ये लग्नान्तरं चिह्नं कार्यम्। पुनस्तच्चिह्नगतसूत्रं मध्यजीवा शेषं लग्नम्। स्यान्नाधो क: समयेषिमध्ये शे
षः। मध्ये धृतं तद्वरेखानीयं पर्यस्याभाज्यंम पलभांतन्मलकमनस्याप्य पुनस्तस्मिन्नक्षत्रस्य क्रांतिर्य
दि दक्षिणा भवति तदा वृत्तसंपातांशोफलं पोज्यं उत्तरा क्रांतिश्चेत्तत्र शोध्यम्। पुनस्तत्संख्याकां शान्निस्स
ताजीवारेखा कस्मिन्नुन्नतांशो लग्ना। एवं एवं मध्योन्नतांशोलग्नान्तरं स्पष्टोन्नतांशोनवृत्तौ शोध्याः
मध्ये धृतेनतकालांशा भवंति यद्युन्नतांशाः पूर्वा भवंति। क्रांतिश्चोत्तरा तदा चरांशानतसंज्ञायोगान्नते
नतांशाः शोध्यास्तदा योगा उन्नतकालांशा भवंति। यदा क्रांतिर्दक्षिणा भवति तदा नतकालांशाश्च
रांशा संयोज्यनवतौ शोध्याः शेषमुन्नतकालांशा भवंति। यद्युन्नतांशाः पश्चिमा भवंति क्रांतिरु
त्तरा तदा नतकालांशाश्चरांशाश्च नवतौ योज्याः। यदि क्रांतिर्दक्षिणा भवति तदा चरांशा नतकाला
शा नवतिसंयोगे हीना: कार्या: शेषं दिनगतकालो भवति। पुनः सर्वदेशीयपत्रेस्थं पीतोनक्षत्रवं

ध्रुवोपूर्वक्षितिजे धार्यः। यत्र मकराननं लग्नं तत्र चिह्नं कार्यम् एवं तत्र पाकालांशास्ते स्थापितनस्यां दिन
गतांशाः संयोज्याल्लग्नपेंशाः समुत्पन्ना लिप्तमकराननं स्थापनीयं एवं हूने भपत्रे क्रांतिवृत्तस्यो यो वप
वः क्षितिजे संलग्नस्तद्वलग्नं दिनगतांशाः पंचदशभक्ताः समहोरा भया यं भवति। अथोदाहरणम्।
पूर्वोन्नतांशाः ३१ परमोन्नतांशाः ५० पूर्वोन्नतांशारेखा परमोन्नतांशारेखासंपातगतहतं जीवांशेषु
चत्वारिंशात्संख्यके पुलभ्यां पुनरवेः क्रांतिर्दक्षिणगचरांशाः ६ अथ चत्वारिंशात्संख्यकाः ७ एषु ६०
शोधिताः शेषं २० इदं षड्गुणितं जातं १२० भक्तं फलं १ क्रांते दक्षिणत्वाद्देते चत्वारिंशात्संख्या
यांयुता जाताः ४२ पुनर्द्विचत्वारिंशात्संख्यांशान्तिस्तारेखा पंचचत्वारिंशात्संख्यो न्नतांशोल्लग्नाते
चनवतौ शोध्याः ४५ शेषं एतत् एव नतकालांशा जाताः अथ चपश्चिमोन्नतांशाः पूर्वोः क्रांतिर्दक्षिणातद
नतकालांशा चरांशा योगाः ५१ नवतौ शोधिताः शेषं ३९ एतत् एव दिनगतांशा जाता लिप्त पंचदश राम.
भक्ते पुलध्यं होरादि २।३६ अथ पश्चिमवर्द्देशीभपत्रा छूर्ण्याभा वाग्भिकीर्षितांश्चेन्नांनराद्दश ८ १९

क्षांशी भद्रे क्षितिजे लग्नं स्यात् प्यं तघटन्नामलग्नं ऊर्ध्वरेखायां भविष्यति। एवं सप्तमचतुर्थभावावपि ज्ञातौ भविष्य
तः पुनर्लग्नात् रासंधिनाडी ज्ञातव्या तस्यान्तनीयांशोग्नाद्यः पुनर्लग्नांशः क्षितिजे धार्यः पश्चात् मकरादनतं लग्नं
तन्त्रचिह्नं कार्यम्। पुनर्द्विनाडीस्यान्तनीयांशालत्रयोज्यः एवं येंशास्समुत्पन्नास्तत्संख्यायां मकरादनतं स्था
प्यम्। एवं कृते ऊर्ध्वरेखायां क्रांतिवृत्तस्य पोवयवो लग्नः स एवैकादशभावो भवति। पुनर्मकरादनतनाम्नस्था
ने पुनर्द्विनाडीस्थानीयांशोयोज्यः एवं येंशाः समुत्पन्नास्तत्संख्यायां पुनर्मकरादनतं स्थाप्यम्। पुनरूर्ध्वरे
खायां क्रांतिवृत्तस्य पोवयवो लग्नः स एव द्वादशभासंज्ञको भवति। पुनर्लग्नांशाः पूर्वक्षितिजे धार्याः द्वि
नाडीस्थानांतनीयांशाः पश्चिमध्ये शोध्याः पश्चाद्धेषं तत्तुल्यां नाम मकराद्यस्थानेपुनरोध्याः। एवं येंशाः समुत्पन्ना
न संख्यायां पुनर्मकरादनतं स्थापिते ऊर्ध्वरेखायां क्रांतिवृत्तस्य योवयवो लग्नः स एव नवमभावो भवति। पुनरपि म
करादनतनाम्नस्थाने पुनः शोध्यास्तेषु मकरादनतं स्थापिते ऊर्ध्वरेखायां क्रांतिवृत्तस्य पोवयवो लग्नः स एवाष्टमभा
वो भवति। एवं षड्भावाः सिद्धास्तेषु षड्अपरे भावा भवंति अथ स्वोदयाविशुवांशाग्रज्ञाना एव भवंति। अ

याम्यमवर्षलग्नज्ञानम्। नक्षत्रोदयांशज्ञानं॰ आयभद्रकृमैचपूर्ववद्बोध्यम्॥ ॥इत्यष्टादशोध्यायः॥ ॥अथैको
नविंशोध्यायः॥ तत्र पंजराजस्य मुद्रामुद्गलस्यं निरूप्यते। तत्र पंजराजावलंविनरंगं दीवालं वि नेपंत्रे कु-
त्वा सूक्ष्मसूत्रं वृत्ततं वोपंत्रकिरीटमज्जं तऊर्ध्वधररेखोपरि लंवितं कार्यं॰ सचेदूर्ध्वधररेखायां संलग्नो भव
ति तदा तद्यंत्रं मुद्र [illegible] मन्यथा मुद्रम्। अथ यंत्रस्य एतु पीनाः घपवा भीशाक्षांशायंत्रतु पीनाः कदीटकेन
परीक्षिताः सन्तः समा भवंति। तद्यंत्रराजे मुद्रा भवंति॰ अथ यदि का याधो ट हीनाः उन्नतांशास्तत्स-
रोपदिक्का यदि वितने न तत्रवामा छन्ति तद्यपधो मुद्रा नेमा। अथवा यदिकाग्रं पूर्वचिह्ने स्यापनीयं तद्दितो याम्यं
पश्चिमचिह्ने चेद्भवति तदा मुद्रा भवति॰ अथोन्नतवलयेषु मेषादोराश्व वृत्तं लंवाशासंख्योन्नतवलये [illegible] ल
ग्नं भवति॰ अथ मेषकर्कमध्ये मेषमकरमध्ये वा परमक्रांतितुल्यानुन्नतवलयानि भवंति। अथ क्षितिज
वृत्तस्य मेषादोराश्चवृत्तस्य पूर्वापररेखायाश्चैकस्मिं श्चिह्ने संपातो भवति पूर्वे दिग्भिपराद्वितीय च। अथ मकरा- याम॰
दोराश्च वृत्तऊर्ध्वधररेखासंपाते कर्कटस्येकाग्रं क्षितिजवृत्तमकरादोराश्चवृत्तसंपाते स्थापनीयं पु- ४०

ध्रुवादितीयाग्र २

नस्तदेव कर्कादिस्थोग्रंपश्चिमक्षणान्ते लगति। तदा रुतस्य शुद्धिः। एवं कर्कादिहोरात्रस्यापि। अथ क्रांतिवृत्तेपूर्वभोन्नः पूर्वक्षितिजे लगति तस्मात् षड्भांतरितो भः पश्चिम क्षितिजे लगति तदा तस्यो न्नस्य शुद्धिः। अथ चरणादौ मेषादिपूर्वक्षितिजे लगति तदा मकरादि ऊर्द्ध्वरेखायां लगति। पुनः कर्कादिमेषादिहोरात्रयोर्मेषादौ स्थापयित्वा द्वितीयाद्यंतरापरं तेवारा ध्वोरन्तरे स्थापनीयम्। एवं द्वितीय भागे पितृस्थानान्तरे लगति तदा रुतस्य शुद्धिः॥ अथ नक्षत्रचंचुग्रीवनम्। युगपदेव नक्षत्रद्वितयं विधाय यीयचंचुर्द्विशो न्नतांशो धायी। एवं द्वितीय नक्षत्रचंचुरपिस्वोन्नतांशोपरि लगति तदा नक्षत्रचंचुः शुद्धा। अथ कर्कादिमकरादिः मेषादिस्व स्वाहोरात्रसंलग्न एव भ्रमति। तदा तस्य भपंजरस्य शुद्धिः। अथ समहोरात्रयत्रानि वा विषमहोरात्राणि स्वस्वाहोरात्रेषु यदा तुल्यानि भवंति तदा शुद्धानि यंत्राणि॥ ॥ सप्तकोनविंशोध्यायः॥
॥ अथ विंशतितमोध्यायः॥ तत्र यंत्रराजे यानि नक्षत्राणि लिख्यंते तेषां विचारो निरूप्यते। यानि यकान्यानानि नक्षत्राणि संति तेषां स्थानं निरूप्यते। तेषामेकं नक्षत्रं कृत्तिका संज्ञमस्ति

।एवंकृत्तिकानक्षत्रंपदान्तस्थितितदेकनक्षत्रमहत्त्ववर्णंभास्वररूपमप्यममभाएवंकृत्तिकानक्षत्रोनरदि
न्निवंशाद्यपान्तरेउदेतितस्यपृथलहरस्पद्गितिसंज्ञा।अथकृत्तिकापश्चात्सितिजारेकवंशाममात्राएउन्नताभव
तिनद्यकृत्तिकानोदक्षिणादिग्निर्विचित्रतं वंशामभाएंपड्कृत्वामकमः प्रथमनभाएभरूराणावर्णास
नोकृसदृश्यावतुलाराशिःसहउदेति।तस्यनामनक्षत्रं अस्यपश्चान्मिथुनराश्यादयोभवति।केचनमू
र्खा अस्यास्तत्स्वरूपंकथयन्ति।परंचास्य जवारस्यस्वरूपमस्ति।कथैपदेवेषनमस्ति।नत्रैवखरूः।कृ
येचतारात्रयमस्ति।तदुपरिपितारेहस्तगते स्तः।तत्रापिपदक्षिणावृतेनक्षत्रमस्तितत्तितानमुज्व
लेनस्यमिथुनवामहस्तइतिसंज्ञा।इयमेवार्द्रा।कृत्तिकानक्षत्रत्रयेप्योधस्तलेपत्नक्षत्रद्वयंतेनस्यात्स्थोस्तः।
तत्रापिवामपादगतनक्षत्रमुज्वलमस्तितस्यमिथुनवामपादइतिसंज्ञा।अथकृत्तद्यापरितारात्रयंसू
क्ष्मरूपमस्ति।तस्यमगाद्विरइतिसंज्ञा।अथमिथुनराशेःपश्चात्तपोर्द्धेतारेउदेष्यतः।तत्रैवाकाशगंगा राम:
पात्तदेउअनयोरंतरेवंशाद्यपोतरमस्ति।परंचैकः किंचिद्दक्षिणादिग्भिमनतः।द्वितीयउत्तरदिग्भिमनतः। २१

तन्मध्ये दक्षिणादिङ्नक्षत्रं मु[illegible]लं भास्वरूपं प्रथमप्रमाणमध्ये ध्रुवमस्ति। उत्तरदिङ्नक्षत्रं किंचिद्दूरमधः प्रथ
मप्रमाणमध्येमध्यप्रमाणं चास्ति। प्रत्येकस्य साङ्गमेव। लघुनक्षत्रं द्वितीयस्थानान्तरे लघुनक्षत्रमुदेति। अथ त
योर्मध्ये दक्षिणादिङ्नक्षत्रस्य हस्तब्धकङ्क इति संज्ञा· एतानि कृत्तिकादीनि नक्षत्राणि उत्तरकाले पश्चिमप्रान्तेऽउदय
मंकुर्वन्ति· शीतकाले पूर्वप्रान्ते उदयं कुर्वन्ति। अथ रक्तवर्णसम्मुख एवोत्तरदिग्भिन्नाराहुपंचकान्तामानं उत्तरवसु
संज्ञकं द्वितीयप्रमाणमध्ये मध्यप्रमाणकं चास्ति। अनयोरभिधानान्तरं वालशिर इति। पुनस्तन्मध्ये पञ्चनक्ष
त्रंप्रथमप्रमुदेति तस्य मयम इति संज्ञा। द्वितीयमिति। पुनस्तयोः पश्चिमं सत्यां तरे चत्वारि नक्षत्राणि नक्षत्रा
णि उदयं कुर्वन्ति। वक्ररूपान्तराणि तन्मध्ये दक्षिणादिक्रूप पुनर्नक्षत्रं तस्य मघा इति संज्ञा। अस्माद्दक्षि
णादिक्प्रत्येकं नक्षत्रं द्वितीयप्रमाणमध्यप्रमाणकमस्ति। तस्य प्रवर्तनापयापकरदः शुजा इति संज्ञा। इ
दमेकाकि सर्वनक्षत्रसंज्ञमस्ति। अथ मघायाः पश्चिमे तारद्वयं मिथोऽत्यल्पान्तरितमुदेति। एकं द्वितीय
प्रमाणं द्वितीयं तृतीयप्रमाणं चास्ति तयोः पूर्वाफाल्गुनी इति संज्ञा। अनयोः पश्चिमे एकं नक्षत्रं एकं च(

ग्रांतरेण प्रथमप्रमाणास्य महत्प्रमाणकमुदेति। एतस्मो नरा फाल्गुनी ति संज्ञा। इदं नक्षत्रं सिंहपृष्ठेस्ति। अ
धोनराफाल्गुन्याः पश्चादेकं नक्षत्रं पंचकान्तिमानं प्रथमप्रमाणाल्लघुप्रमाणकमुदेति। तस्माद्धस्तनरेवं ग्रांत्र
मांतरेण अन्यदेकं नक्षत्रं प्रथमप्रमाणास्य महत्प्रमाणकमुदेति। अनयोर्नक्षत्रयोः प्रथमप्रमाणनक्ष
त्रस्य चित्रा इति संज्ञा। द्वितीयस्य स्वातिरिति। अथ स्वात्याः भागे बहुलद्वयांतरेण तृतीयप्रमाणकं नक्षत्र
मुदेति· स्वातिः अश्वासंज्ञपुरुषस्य चरणोस्ति· चित्रा चक्रस्यारात्रिवामहस्तगतास्ति। मिथुनसंक्रमे स्वाति
नक्षत्रं प्रथमरात्रौ खमध्ये भवति चित्रा नक्षत्रं च दक्षिणपश्चिमयोर्मध्ये भवति। अथ स्वात्या उत्तरपू
र्वमध्ये वंशद्वयांतरेणाष्टौ तारका उदयं कुर्वन्ति। खकिन्नवलयाकारं तस्य विशाखाभात्ममण्डलमिति·
संज्ञा। पतद्विशाखाभात्प्रथमं खमध्ये भवति न घा तु पश्चिमकराधि नक्षत्राणि दक्षिणादिक्षिप्राम्योत्तर
वृत्तात्समन्विति भवंति तेषु पूर्वैकं नक्षत्रं अरुणवर्णं द्वितीयप्रमाणकं भास्वरूपं लघुताराद्वयमस्ति। स(राम:
स्य नाम वृश्चिकहृदयं ज्येष्ठा च। तस्मात्पश्चिमकलग्नयाम्योत्तरवृत्ते भवति। तदेकं नक्षत्रं प्रथमप्र(२२

माणकम्। चतुर्थप्रमाणकनक्षत्रद्वयं त्रिकोणक्षेत्रसदृशं तस्य भगणं भवति। अस्य नामाभिजिदिति। तस्य सम्मुखे
पूर्वदक्षिणांतरदिशि आकाशगंगामार्गान्तः एकं नक्षत्रं द्वितीयप्रमाणकं तृतीयप्रमाणकनक्षत्रद्वयमध्यगत
म्। सरलरेखासदृशं चास्ति तस्य नाम श्रवण इति। अथाभिजिच्छ्रवणनक्षत्रे मध्यत्रिकोणक्षेत्रस्य कोणद्व
यरूपे भवतः। तदग्रिमं तृतीयकोणे एकं नक्षत्रं अनयोः सकाशात् किंचिन्न्यूनमस्ति। तस्य नाम सर्पधरस्थ
लहार इति। तत्त्रिकोणं पश्चिमदिशि भवति। अथास्य दैवं नक्षत्रं द्वितीयप्रमाणकम्। अभिजिच्छ्रवण
योरंतरदिश्यस्ति। तस्य कुकुंस्थैति नाम। एतैरपि नक्षत्रैरभिजिच्छ्रवणकुकुंस्थैर्विषमभुजत्रि
भुजक्षेत्रं भवति। तन्नक्षत्रमाकाशगंगामार्गमध्यगतमस्ति। अथैतस्य पश्चात् पूर्वतो वा सदृशानि
त्रिपल्लवप्रमाणानि विकिरन्त्यपि नक्षत्राण्युदितानि भवंति। तस्यैतन्नामधेयं पराभावप्रथममुदितं त
न्नाम कर्तिनिकर इति। एवं मया त्रिंशतिनक्षत्राणि कथितानि। एभ्यस्तु तेषां ज्ञानं भवति। यतः ए
तेषां सम्यक्ज्ञानं भवति तदा पंचांगज्ञात्रिकालानपतेर्भ्रमो न भवति॥ ॥इति त्रिंशतितमो

प्राप: ॥ ५० ॥ ॥ इति पवनभाषायां मंत्रराजस्वरमालेति वीसवां सबद संपूर्णं समाप्तिमगमत् ॥ ॥
लिखितं चैन सुखा पतिब्राह्मणा ॥ ॥ सं १८४३ ॥ ग्रंथसंख्या ५५० लक्ष्मीशंकरस्य । श्रीरस्तु ॥

राम:
२३